

Nostradamus in economenland

Het schetsen van uiteenlopende toekomstscenario's zonder aan te geven welke factoren voor die toekomst het meest doorslaggevend zijn, biedt aan besluitvormers geen enkel bouwvast. Het CPB miskent de rol van afzonderlijke ondernemingsbeslissingen en de daaruit voortvloeiende maatschappelijke dynamiek.

De CPB-studie *Scanning the future* wil de economische ontwikkeling in de komende vijftienvintig jaar in kaart brengen. Omdat die toekomst grotendeels onvoorspelbaar is, worden vier scenario's ontwikkeld die opgebouwd zijn uit de combinatie van drie theoretische visies op de economische ontwikkeling, een af-tasting van de comparatieve sterktes en zwaktes van belangrijke economische regio's en de opsporing van negen trends en uitdagingen waarvoor de wereldeconomie zich gesteld ziet. Een keuze uit deze scenario's valt niet te maken; zij zijn zowel kwalitatief als kwantitatief alle plausibel, aldus de auteurs (blz. 276). Je zou denken dat zo'n conclusie de studie waardeloos maakt. Als de scenario's qua ontwikkeling en uitkomsten aanzienlijk verschillen, terwijl geen criterium aanwezig is om aan het ene dan wel het andere de voorkeur te geven, wat moet je er dan mee aan? De CPB-auteurs beweren niettemin dat de scenario's kunnen bijdragen aan "the ultimate goal of strategic policy making", zowel in het publieke domein als bij particuliere ondernemingen. Hoe dan, vraagt de nieuwsgierige lezer, in de verwachting dat nu het verlossende antwoord zal komen? Dan blijkt het, net als bij de waarzegger die het ook niet weet, te gaan om een flink stuk 'economische psychiatrie': de strategische besluitvormers moeten hun geestelijke denkpatronen ("the mental maps", blz. 38), en vastgeroeste gedragingen en houdingen ("ingrained attitudes", blz. 39) in de waagschaal durven stellen, "creatief en speculatief spelen met lange-termijntrends", en in staat zijn "to expect the unexpected" (blz. 39) alsmede "to think the unthinkable" (blz. 277). Kortom, de strategische besluitvormers moeten op de bank bij de CPB-scenariopsy-

chologen ten einde geestelijk losgeschud te worden (blz. 240). Het gaat in de toekomst namelijk om de door de economische psychiater ontdekte 'welvaartscirkel', die draait om de spil van de maatschappelijke vernieuwing. Die is zo belangrijk dat zij omstandig beschreven wordt (blz. 57): "... the willingness and capacity to continuously challenge the ruling paradigms...". Gewoonten, waarnemingen, instituties en taakopdrachten moeten voortdurend worden veranderd. Een uitstekend recept voor het creëren van chaos in organisaties, zou ik zeggen, want de term 'continuously' wordt vele malen gebruikt (blz. 126). Wat wij verder onder het begrip 'maatschappelijke vernieuwing' moeten verstaan, wordt niet duidelijk. Wat moeten wij ons dan voorstellen bij "een succesvolle welvaartscirkel" gedreven door die vernieuwing? Het blijft duister.

De toekomst is niet te kennen

Het CPB beweert dat je de toekomst kunt onderzoeken, navorsen (vertaling van de term 'scanning'). Waarom is dat onmogelijk? Het onvermogen om de toekomst te onderzoeken, laat staan te verklaren, berust op het gegeven dat mensen (persoonlijk, in groepsverband of massaal) beslissingen kunnen nemen die nieuwe feiten en samenhangen doen ontstaan en die het vervolg van de gebeurtenissen een andere wending geven. Een object van studie waarvan de feiten nog moeten ontstaan, kan men wetenschappelijk niet zinvol bestuderen. De openvolging van gebeurtenissen is vaak onafwendbaar en ook nog wel ex-ante, abstraherend schematiseerbaar, maar de daaraan ten grondslag liggende oorspronkelijke beslissing is nauwelijks vooraf te bepalen. De vrijheid van de mens staat dat in de weg. Die

vrijheid is een vrijheid tot ontwerp, constructie, wijze van uitvoering, tijdsbepaling, en dergelijke, maar wordt gevolgd door noodzakelijkheden, die spoor en richting en soms ook modaliteiten vastleggen. De beslissing ten principale wordt genomen 'op een zekere dag'; op basis daarvan ontrolt zich het vervolg, dat 'op een dag' weer aan meer of minder belangrijke mutaties wordt onderworpen. De bijeenkomst van Jalta legde het politieke bestel in Europa voor veertig jaar vast, en het besluit van Gorbatsjov de glasnost en de perestrojka te beginnen zette de onttakeling, inclusief de economische, van de Sovjetstaat, in gang. Het menselijk bedrijf is daarom een merkwaardige mengeling van vrije keuzen en daaruit volgende respectievelijk daarmee verbonden wetmatigheden. Vrije wil noch determinisme bepalen ons bestaan; de innerlijke beweging (dynamiek) van het maatschappelijke bestel gaat gepaard met patronen, die vaak kristalliseren in structuren, en deze structuren zetten wederom het bestek voor de historievormende bewegers van de maatschappij. Omdat aldus processen en structuren elkaar in de samenleving wederzijds beïnvloeden en opvolgen en dit geheel onder leiding staat van de doeleinden, idealen, strevingen, kortom de 'waarden' van de menselijke historievormers, kan men de toekomst niet ovmatten, noch peilen, noch vanuit het heden diagnostiseren. Men komt er nog het dichtste bij door zich toe te leggen op bijzondere terreinen of onderwerpen. Maar ook de experts hebben voor de toekomst dikwijls uiteenlopende visies, terwijl de besluitvormers bovendien met de beschikbare middelen moeten rekenen: de sloot hoeft niet breed te zijn, maar kan te breed zijn voor mijn polstok. (Uit die nood wordt vaak een deugd geboren, want men gaat dan op zoek naar een nieuwe weg.)

Eclectische perspectieven

De boven ontwikkelde visie sluit meer aan bij de Nederlandse traditie van denken, zoals gevormd door F. de Vries en H.W. Lambers¹ en heeft dan ook weinig op met de in de CPB-studie ontworpen trits van perspectieven die op eclectische wijze (blz.

1. Zie H.W. Lambers, Over de institutionele markt, *De Economist*, nr. 11, november 1958, blz. 756-758; alsmede mijn *Dynamische markttheorie*, hfst. 1, Leiden, 1989.

48) verbonden worden. Die perspectieven zijn: evenwicht, ontleend aan Adam Smith; coördinatie, ontleend aan Keynes; en vrije markt, ontleend aan Schumpeter en de neo-Oostenrijkers. Daarbij zouden drie fundamenteel verschillende visies op de mens passen, namelijk respectievelijk de rationele, de samenwerkende en de concurrerende mens. Daargelaten of de genoemde economen weer te geven zijn met deze karakterisering (ik heb hier mijn bedenkingen), gelden twee bezwaren tegen deze 'perspectieven'-benadering.

Ten eerste is eclectiek geen valide wetenschappelijke methodologie: men kiest uit voorgaande theorieën wat men bruikbaar acht (ongeacht de context en de verenigbaarheid). Dat dit tegenwoordig in de sociale wetenschappen vaak voorkomt is geen reden de procedure te legaliseren. Als voorbeeld moge dienen wat op blz. 58/59 gezegd wordt over de drie typen mensen. Noch bij Schumpeter, noch in de neo-Oostenrijkse theorie wordt "man in general" (blz. 48) gezien als vitaal, creatief, ondernemend en competitief. Slechts beperkte aantallen mensen hebben die eigenschappen. Schumpeter snijdt ook de band tussen ondernemerschap en de rationele homo economicus door. En Adam Smith merkt in de *Wealth of nations* op dat "... people entertain an absurd presumption in their own good fortune", een visie die allermindst de mens als een rationeel wezen beschouwt. De auteurs construeren nu, eclectisch, een soort mens die in principe rationeel is, aangevuld met de beide andere perspectieven: "the three together give a broad portrayal of man" (blz. 59). Hoe kan dat met zulke onverenigbare concepten? Hoe verenigt die mens, die met behulp van deze drie perspectieven de welvaartsdriehoek naar maatschappelijke innovaties drijft, de verschillende perspectieven in zich? Het blijft analytisch duister, er ontstaat geen theoretische verklaring.

Geponeerd wordt voorts dat de Engelse en Amerikaanse ontwikkeling vooral vanuit het vrije-marktperspectief, het Duitse, Franse en Japanse patroon daarentegen vanuit evenwichts- en coördinatieperspectieven verklaard kan worden. Maar daar deugt niet veel van. In de genoemde landen, alsmede in ons land – een andere laatkomer in de industrialisatie – waren ondernemers van doorslaggevende betekenis, terwijl de Engelse bankiers in de achttiende

eeuw nauw betrokken waren bij de industrie-financiering. Ten tweede is helemaal niet duidelijk hoe uit de te kiezen (of te construeren) eclectische mengvormen de vier scenario's voortvloeien. Deze scenario's blijken niet meer dan extrapolaties van enige hoofdtendenzen die in het huidige bestel besloten zijn. Met andere woorden, het verhaal over de perspectieven op de economische ontwikkeling kan even goed weggelaten worden en is niet vereist om vanuit de regionale sterktes en zwaktes en de trends in de wereld-economie tot de scenario's te geraken.

De Japanse economie

Om het verwijt te omzeilen dat mijn kritische opmerkingen slechts theoretisch-methodologische punten betreffen, wil ik hier nog enkele opmerkingen van inhoudelijke aard maken over de Japanse economie. De voorstelling van het CPB inzake de Japanse economische ontwikkeling (blz. 81-88), mist vooral het zicht op de drijvende kracht: het Japanse ondernemerschap en de investeringsrivaliteit, die tussen 1960 en 1985/1986 de nationale expansie bepaalden. Niet het evenwichts/coördinatieperspectief was dominerend, maar de door ondernemers gedreven marktontwikkelingen. De CPB-studie stelt het voor (blz. 84) alsof de sturende overheidshand het "karakteristieke ontwikkelingspatroon" bepaalde: eerst concurrentie door vele kleine ondernemingen, dan door MITI gearrangeerde fusies (met het oog op schaalvoordelen, zie verderop), ten slotte expansie van deze grote ondernemingen op de wereldmarkt. Dit alles begeleid door een bijna alwetende MITI, die wel eens steken laat vallen, maar waardoor het coördinatieperspectief (inclusief arbeidscontracten, keiretsu's, personele verbindingen, enzovoorts) het primaat verkreeg.

In feite is het "karakteristieke ontwikkelingspatroon" dat geschetst wordt helemaal niet Japans: het is het patroon van marktontwikkelingen dat overal ter wereld voorkwam en voorkomt, al dan niet begeleid door overheidsbemoedeningen. In de theorie is het ontwikkelingspatroon dat het CPB zo karakteristiek acht al enige decennia geleden door Europese economen uiteengezet². Voorts wil ik het CPB ter correctie van het overheersende Anglofiele wereldbeeld en literatuurgebruik dat hun studie kenmerkt, eens verwijzen naar wat

Nederlandse literatuur die een betere voorstelling geeft van de ontwikkeling in uitgerekend de twee sectoren waarin Japan het gemaakt heeft: auto's en elektronica.

Wat auto's betreft laat Van Someren zien dat het Japanse succes op drie produktiviteitsverhogende ondernemingsbeslissingen – totale kwaliteitsbeheersing, kanban-systemen en 'just-in-time'-organisatie – gebaseerd is³. Schaalvoordelen hebben de Japanners beslist niet, wel kwaliteits- en tijdvoordelen (Van Someren, *De Japanse auto-puzzle*, blz. 54), verbonden met organisatorische – geen technische – innovaties, als eerste ontwikkeld door Toyota en later geïmiteerd door de andere automobielproducenten. MITI's bemoeienissen waren deels mislagen, werden deels in de wind geslagen of als overbodig genegeerd (de fusie- en rationalisatieadviezen in de jaren zestig) en deels (protectie) door de ondernemingen als strokend met het eigen belang aanvaard of aanbevolen. Evenzo is het totaal bezijden de historische realiteit om het Japanse succes in de elektronica-sector aan protectie, MITI's sturing, arbeidsomstandigheden, Confucianisme of wat dan ook toe te wijzen. Bertsch en Stam concludeerden ten aanzien van deze sector: "Aangezien informatie en technologie beschikbaar zijn voor een ieder tegen de geldende marktprijs, is het de efficiency van de bedrijfsvoering die de uitkomst van het marktproces bepaalt. Kernbegrippen daarbij zijn kostenbewaking, kwaliteit en levertijd, gekoppeld aan design en marketing"⁴. (Let op de overeenkomst met Van Somerens aanduiding van de bepalende elementen.) De uitstekende analyse van beide auteurs laat mede zien dat initiële overheidssteun en -stimulering soms (bij voorbeeld in het geval van computers) van nut kan zijn om de sector van de grond te krijgen. Maar elders, zowel in de Verenigde Staten als in Europa, was

2. Zie European industrial organization: entrepreneurial economics in an organizational setting, in: De Jong en Shepherd (red.), *Mainstreams in industrial organization*, Dordrecht/Boston, 1986. Voorts mijn Marktanalyse en markttheorie, *De Economist*, jg. 119, 1971, nr. 2.

3. T.C.R. van Someren, *Innovatie, emulatie en tijd*, Tinbergen Institute Research Series, nr. 9, 1991, blz. 53-55 en 187-205.

4. H.B. Bertsch en J.A. Stam, Industriebeleid in Japan nader bezien. De elektronische industrie, *ESB*, 22 januari 1986, blz. 86-92.

dat ook het geval. En ten slotte moge ik verwijzen naar een analyse van twintig jaar geleden, waarvan geen zin behoeft te worden teruggenomen en die geheel in de lijn lag van bovenstaande sectorstudies. "Door de strijd om de marktposities is de investeringsgraad van het industriële bedrijfsleven tot zeer grote hoogte gestegen. De overige omstandigheden hebben weliswaar produktiviteitsgroei, besparingen en investeringen bevorderd, maar de historische factor is de industriële herstructurering die ondernemerscapaciteiten heeft losgemaakt uit de knellende vooroorlogse zaibatsu-bandten."⁵ "Deze scherpe concurrentiestrijd om de bezetting van de beste plaatsen is de essentie van het Japanse economische wonder. Zij werd gevoerd door de keiretsu,..., alsmede door de vele nieuwe ondernemers, die hun energieke dandendrang op inmiddels opgekomen terreinen konden uitleven... De zon is gerezen en stijgt nog steeds."⁶ Kortom, met behulp van economische theorie die de marktwerking van innovatieve ondernemersbeslissingen en investeringen in een dynamisch perspectief plaatst, kan de groei van de Japanse economie worden verklaard. Evenzeer als het verschijnsel dat die groei in de tweede helft van de jaren tachtig steeds meer op de grenzen van de beschikbare produktiemiddelen (arbeid, kapitaal en grond) is gestuit, hetgeen de groeivoet tendentieel doet dalen⁷. Een 'coördinatieperspectief' verandert weinig aan deze ontwikkeling.

Slot

Scanning the future is een teleurstellend en verwarrend boek. De auteurs hebben mijns inziens te veel hooi op hun vork genomen en zijn bezweken onder een onmogelijke taak: de verre toekomst van de wereldeconomie te onderzoeken. Dat is geen mensenwerk, Nostradamus ten spijt.

H.W. de Jong

De auteur is emeritus-hoogleraar externe organisatie aan de Universiteit van Amsterdam en verbonden aan Nijenrode.

5. Hoofdstuk 7 van mijn *Ondernemingsconcentratie. De ontwikkelingen in Europa, Amerika en Japan*, Leiden, 1971, blz. 215.

6. Idem, blz. 243.

7. S. Wagstyl, The big squeeze in Japan, *Financial Times*, 27 april 1992, blz. 12.